

**КР УИАСЫНЫН ДЖ. АЛЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ЭКОНОМИКА
ИНСТИТУТУ
КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 08.18.572

**Кол жазма укугунда
УДК 37.015.6:330 (575.2) (043.3)**

Борбугулов Малик Уланович

Билимдердин экономикасы экономикалык өнүгүүнүн фактору катары

08.00.01 – Экономикалык теория

**Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациялык иштин**

Авторефераты

Бишкек - 2018

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Дж.Алышбаев атындагы Экономика институтунда аткарылган.

Илимий жетекчиси: экономика илимдеринин доктору,
профессор
Бровко Наталья Анатольевна

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору,
профессор
Гайсин Рафкат Сахиевич

экономика илимдеринин кандидаты
Дооранов Алмазбек Пазылбекович

Жетектөөчү мекеме: И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университеттин «Өндүрүштүн экономикасы» кафедрасы, Бишкек шаары, 720044, Тынчтык проспекти 66

Диссертациялык иш 2019-жылдын 18- январында саат 14:00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Дж.Алышбаев атындагы Экономика институтунда жана Кыргызстандын эл аралык университетиндеги экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д.08.18.572 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а., диссертациялык зал (1-кабат)

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан таанышууга болот, дареги: Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а. Ошондой эле Диссертациялык кеңештин сайтынан: www.naskr.kg

Автореферат 2018-жылдын 18- декабрында жөнөтүлдү.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты**

Оторчиева А.Ж.

ИШТИН ЖАЛПЫ МАЗМУНУ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы убакта калктын жашоосунун сапатынын жакшыруусу менен гана эмес экономикалык чарбалык системанын жаңы тибинин калыптанышы менен дагы байланыштуу болгон экономикалык өнүгүүнүн процессине чоң көңүл бурулууда. Жаңы система илимий изилдөөлөрдүн жана илимий техникалык прогресстин процессинде, ноу-хау жана алдыңкы ачылыштарды киргизүүдө, билим берүү жана илимдеги инвестициялоодо алынган билимдердин топтолушунун жана колдонулушунун жогорку темпи менен чагылдырылган. Ошондой эле маанилүү ролду адамдын ишмердүүлүгүнүн маданий-социалдык жана экономикалык чөйрөсүндөгү инновацияларга ачыктыктын деңгээли ойнойт. Экономикалык изилдөөлөрдүн чоң бөлүгү адамзат илим менен билимдердин тарабында өнүгүшү керек. Экономикалык өнүгүү деңгээли төмөн өлкөлөр билимдин каражаты менен экономикалык өнүгүүнүн темпин жакшырта алат, технологиялык секирик жасай алат жана дүйнөлүк аренага чыга алат деген ойго басым жасайт. Коомдун социалдык - экономикалык жашоосундагы өзгөрүүлөр экономикалык теориянын практикадагы эффективдүү тиркеменин концепциясы болуп эсептелген кээ бир теорияларга кайрадан карап чыгууну талап кылат.

Экономикалык билимдердин жана анын мүнөздөмөсүнүн теоретикалык негиздери заманбап экономикалык илимде чоң мааниге ээ. Билимдердин экономикасынын калыптанышы Кыргыз Республикасындагы билимдердин экономикасынын калыптанышынын тенденцияларын аныктоо үчүн практикалык мааниге ээ.

Билимдерде негизделген материалдык эмес капиталдык, тактап айтканда, билимдердин өнүгүүдөгү өсүш ролу, изилдөөнүн жана экономикалык системанын калыптанышынын үйрөнүүнүн зарылдыгы диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун шарттады.

Билимдердин экономикасынын калыптануу жана өнүгүүсүнүн анын микро, макро эл аралык деңгээлдердеги экономикалык системанын калыптанышынын ар түрдүү аспектиери менен болгон өз ара байланыштарынын проблемаларынын ар түрдүүлүгүн эске алуу менен берилген тематиканын бир катар маселелери көптөгөн ар түрдүү мектеп жана багыттардын ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулар тарабынан изилденген. Алардын ичинен орус окумуштуулары Л. И. Абалкина, А. И. Добрынина, С.А. Дятлова, В.Л. Иноземцева, Р.И. Капелюшникова, Г.Б. Клейнера, Ю.Э. Хохлова, С. Б. Шапошниканын эмгектерин бөлүп көргөзсөк болот.

Аталган проблематикага ошондой эле Д. Белл, Дж. Гэлбрейт, Г. Кан, М. Кастельс, И. Масуда, Ф. Махлуп, Р. Солоу, Дж. Стиглиц, Э. Тоффлер, П. Ромер ж.б. чет элдик окумуштуулардын эмгектери арналган.

Билимдердин жана инновациялардын экономикалык өсүшкө жана өнүгүүгө тийгизген таасирин ата-мекендик окумуштуулардын ичинен К.

Койчуев, А. А. Асанова, С. Е. Савина, А. Н. Аюпов, Т. Ш. Абдыров, И. С. Шатманов, В. И. Гусева, Р. Ш. Базарбаева, Д. А. Беспалов, Н.А. Бровко и Ю. Н. Чернышова карашкан.

Аталган чөйрөдөгү изилдөөлөрдүн бир аз мурун эле башталгандыгына байланыштуу мындан аркы изилдөөлөрдү талап кылган көптөгөн маселелер бар. Жогоруда аталган авторлор өздөрүнүн илимий эмгектеринде интеллектуалдык менчиктин, билимдин коомдук жыргалы катары, адамдык капиталдын жана башкалардын акумуляция кылуу факторлорундагы ролу деген суроолоруна негизги көңүлдү бурушат. Ошондой эле кылдат илимий кароону жана анализди талап кылган заманбап этапта билимдердин экономикасынын калыптаныш жана өнүгүү өзгөчөлүктөрү менен байланыштуу көптөгөн актуалдуу маселелер бар. Систематизациянын жана конкреттүүлүк талап кылган аталган областтагы экономикалык изилдөөлөрдүн терминалогиясы калыптанган эмес. Билимдердин экономикасынын системалуу феномен катары негизги белгилерин жана мүнөздөмөлөрүн жеткиликтүү ачылып берилишин талкуулоого болбойт. Илимде арасынан бирөө дагы жалпы орнотулган болуп эсептелбеген адамдык капиталдын жана билимдердин экономикасынын чөйрөсүндө ар түрдүү концепциялардын чоң бөлүгү иштелип чыккан. Билимдердин экономикасынын теориясы заманбап чарбалык системада реалдуу өзгөрүүлөрдү сүрөттөгөн бир бүтүн концепция катары ал бүткөн эмес жана деталдуу изилдөөнү, анализди талап кылган калыптануу процессинде.

Кыргыз Республикасында бүгүнкү күндө адамдык капиталдын социалдык-экономикалык маселелерине биринчи кезектеги маани бөлүнүшү керек. Билимдердин экономикасынын, аны модернизациялоонун мүмкүнчүлүктөрүнүн артыкчылыгы өлкөдө топтолгон жана ишке ашырылган интеллектуалдык потенциал менен аныкталат. Дал ошол билимдүү кесиптик тажырыйбага жана квалификацияга ээ адамдар зарыл алмашуулардын мүмкүнчүлүктөрүн жана чектерин аныкташат.

Мындай алганда, проблеманын илимий иштелип чыгышынын, өлкөнүн экономикалык өнүгүүсү жана экономикалык теория үчүн анын практикалык маанисинин жеткиликтүү эмес изилдениш даражасы диссертациялык изилдөөнүн темасынын тандалышын шарттады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий изилдөө иштер менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөө «Ала-Тоо» Эл аралык университетинин социалдык илимдер институтунун «Экономиканын теориясы» кафедрасынын илимий изилдөө иштеринин алкагында аткарылды жана «Ала-Тоо» Эл аралык университетинин экономикалык изилдөөлөрдүн Борборунун иш программасынын тутумдук бөлүгү болуп эсептелет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп билимдердин экономикасын жана

өзгөчөлүктөрүн ачып берүү, анын негизинде анын Кыргыз Республикасындагы өнүгүүсүнүн приоритеттүү багыттарын негиздөө.

Коюлган масаттарга жетүү төмөндөгү милдеттерди чечүүнү талап кылды:

- Заманбап экономиканын концепциясындагы билимдердин экономикасынын ордун аныктоо, билимдердин экономикасын изилдөөнүн негизги илимий жолдорун системалаштыруу;
- Билимдердин экономикасынын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн жана тенденцияларын ачып берүү жана билимдердин экономикасынын анализине жеке жолду негиздөө;
- Кыргыз Республикасындагы билимдердин экономикасынын анализине методологиялык жолдорду аныктоо;
- Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын анализин жүрүзүү, Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып берүү;
- Билимдердин экономикасынын өнүгүүсүндө мамлекеттин ролун ачып берүү жана заманбап этапта калыптануу процессин тездетүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн предмети болуп, экономикалык мамилелердин жаңы реформалары жана илимий билимдерге жаңы технологияларга инновацияларга негизделген жаңы типтеги экономиканын калыптаныш процессиндеги чарбалык байланыштардын системасы эсептелет.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы билимдердин экономикасынын калыптанышынын экономикалык процесстери эсептелет.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңычылыгы:

1. Билимдердин экономикасынын концепцияларынын такталган классификациясы сунушталды . Классификацияга киргизилген концепциялар, теориялар илимдин техниканын , экономиканын өнүгүүсүндөгү билимдердин ролунун мүнөздөлүшү боюнча айырмаланып турат.

2. Ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулардын каралган концепцияларынан алынып,»билимдердин экономикасынын» категориясы жана өзгөчөлүктөрү ачылып берилди. Диссертацияда такталган билимдердин экономикасынын аныкталышынын өзгөчөлүгү автордун билимдердин экономикасынын өзүн жана анын адамдык капиталдын концепциясынын өңүтүн анын өзгөчөлүктөрүн ачып бергендигинде.

3. Негизинде «каражат» жана «сапат» индикаторлорунун компоненттери турган билимдердин экономикасына өтүүнү баалоонун методологиясы сунушталган. Көрсөткүчтөрдүн арасындагы «себептүү байланышты» аныктоочу мындай классификация жаңы экономиканын динамикасын эффективдүү анализдөөгө жеткирет. Мындан тышкары ,

мындай классификация билимдердин экономикага байланыштуу экономикалык саясатка көбүрөөк жарык чачат.

4. Билимдердин экономикасынын негизги багыттары аныкталган: үзгүлтүксүз билим берүүнүн системаларынын калыптанышы: билим берүү ишмердүүлүгүндө жаңы методдорго жана технологияларга өтүү; аккредитация процедураларын ишке ашыруу; билимдердин экономикасынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуучулук кадрларды даярдоо жана кайра даярдоо. Калктын сандык сабатын жогорулатуу жана маалыматтык коммуникациялык технологияларды өнүктүрүүнү экономикада калктын жашоо сапатын жогорулатуунун реалдуу ыкмасы катары жана өнүгүүнүн стратегиясы катары кароого болот; Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жайылтуу социалдык –экономикалык контрасттарды чечүүгө жардам берет, заманбап өнүгүүнүн жолу боюнча мамлекеттик билим берүү системасын кошо бардык коомдук институттарга таасир этет. Билим берүү жана МКТ Кыргыз Республикасындагы билимдин экономикасынын андан ары калыптанышынын негизги чөйрөсү болуп табылды.

5. Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын андан ары өнүгүүсү үчүн билим берүүнүн сапатын жогорулатуу максатында калктын сандык сабатын өнүктүрүү жана билим берүүнүн дуалдуу системасына өтүү болуп эсептелген приоритеттүү багытар иштелип чыккан.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган илимий жыйынтыктар жана сунуштар экономиканын теориясынын мындан аркы иштелип чыгуу процессине экономикалык теорияны окутууда , анын ичинде « Билим берүүнүн экономикасы», «Макроэкономика», «Чет өлкөлөрдүн экономикасы», «Экономикалык өсүштүн жана өнүгүүнүн концепциясы» жана башка предметтерде колдонулса болот.

Диссертацияда каралган кээ бир жоболор Кыргыз Республикасынын айрым бир министрликтери үчүн кызыгуу жаратышы мүмкүн: КРнын экономика министрлиги үчүн , КРнын өкмөтүнүн алдындагы интеллектуалдык менчиктин жана инновациянын мамлекеттик кызматы үчүн, республикада илимий-инновациялык өнүгүүнү иштеп чыгууга жооптуулар үчүн , мамлекеттин илимий негизделген инновациялык саясатын иштеп чыгууда жардам берүү үчүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси изилдөөнүн жыйынтыктары экономикалык теориянын категориалдык аппаратын өнүктүрүүнү, билимдердин экономикасы тууралуу илимий билимдерди кеңейтүүнү заманбап шарттарда билимдердин экономикасынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берүүнү шарттап турат.

Теоретикалык жоболорду жана сунуштамаларды экономиканы трансформациялоо шарттарында экономикалык өсүштүн көйгөйлөрүн мындан ары концепциялдуу иштеп чыгууда колдонууга болот.

Корутундуларды жана сунуштарды изилдөөгө ишмердүүлүгүн ишке ашырууда окумуштуулар, окутуу процессинде окутуучулар колдонсо болот.

Коргоого алынып чыгуучу диссертациянын негизги жоболор:

1. Билимдердин экономикасы – экономикалык өнүгүүнүн базистик фактору катары билимдерди жана адамдык капиталдык өндүрүүгө, жайылтууга, колдонууга негизделген чарбалык система. Сандык технологиялар экинчи, адамдык капитал жана ага сиңирилген билимдер биринчи. Адамдык капиталдын теориясы билимдердин экономикасынын жаралышынын негизинде турат.

2. Билимдердин экономикасынын калыптанышынын биринчи тенденциясы өлкөнүн экономикасында адамдык капиталдын үлүшүнүн өсүшү менен мүнөздөлөт. Экинчи тенденция экономиканын түзүлүшүндө жаңы секторлордун калыптанышы жана шарттарынын чөйрөсүнүн өсүшү менен байланыштуу. Үчүнчү тенденция маалыматташуунун өнүгүүсү жана анын билим берүү процессинде кеңири колдонулушу менен аныкталат. Төртүнчү тенденция экономикалык кызматташуунун глобализациясын чагылдырып турат. Бешинчи тенденция билимдердин экономикасынын калыптанышынын тенденциясы болуп билим берүүнүн сапатынын, деңгээлинин экономикалык өнүгүүгө тийгизген оң таасири эсептелет. Ал эми Кыргыз Республикасындагы билимдердин экономикасынын өзгөчөлүктөрү болуп билим берүүнүн, эмгектин, коомдук жашоонун моделдерин байкарлык өзгөрткөн жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды ишмердүүлүктүн бардык чөйрөсүнө активдүү киргизүү жана өнүктүрүү эсептелет.

3. Негизинде «каражат» жана «сапат» индикаторлорунун системасы болгон билимдердин экономикасына өтүүнү баалоо методологиясы. «Каражат» индикаторлору билимдердин экономикасын трансформациялоо үчүн инвестициялар менен байланыштуу. «Сапат» индикаторлору ар бир өлкөдөгү билимдердин экономикасынын өнүгүүсүнүн баскычын аныктайт. Берилген методологиянын негизинде билимдердин экономикасын анализдөө билимдердин экономикасынын ар түрдүү деңгээлдеги негизги касиеттерин аныктай алат.

4. Университеттердин жана бизнес секторлордун кызматташуусун өнүктүрүү, калктын сандык сапатын жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялар инфраструктураларды алга жылдыруу билимдердин экономикасын өнүктүрүүдөгү маанилүү факторлор болуп эсептелет. Билимдердин экономикасынын шарттарындагы билим берүү маалыматтык-коммуникациялык технологияларды массалык колдонууга, тармактык өндүрүштү өнүктүрүүгө негизделиши керек. Ал үзгүлтүксүз, көп деңгээлдүү, глобалдуу болот.

5. Билим берүүнүн дуалдык системасынын киргизилишине негизделген билим берүү системасынын модели сунушталган. Жогорку билим берүүнү насыя-жан башын каржылоого өтүү жана жеке ишканалардын каржылык билим берүүсүнө алмашууга карыздарын жоюу

системасын киргизүү. Жаңы ыкма жана программаларды киргизүүгө негизделген гранттарды бөлүү.

Изилдөөчүнүн негизги салымы билимдердин экономикасынын калыптаныш жана өнүгүү көйгөйлөрүн теоретикалык, методологиялык, практикалык түшүнүү чектеринин кеңейтилишинде. Алынган жыйынтыктарды улуттук бөтөнчөлүктөр жана коомдук-саясий шарттарга дал келген экономикалык саясатты ишке ашыруу жолдорун оптималдуу колдонсо болот.

Негизги жыйынтыктар жана жоболор «Ала-Тоо» Эл аралык университетиндеги «Экономикага киришүү», «Микроэкономика», «Макроэкономика» дисциплиналары боюнча лекциялык сабактарды өтүүдө колдонулду.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы

1. Эл аралык илимий-практическая конференция «Экономика жана башкаруу: өнүгүүнүн тенденциялары жана перспективалары»/ Алтай Мамлекеттик университети.-2014 –ж.- 15-декабрь.

2. EUCAIS, International Conference "Prospects of EU-Central Asia Relations», Алмата шаары.- 2014-ж.- 26–29- Август.

3. Илимий конференция «КМШ окумуштууларынын форуму-2015-ж.- ЕАЭС – бул көптараптуу экономикалык кызматташтык үчүн платформа, 2015-ж.

4. Римдеги Сапиенза университети, Италия. Сапиенза-МУАА Илимий изилдөөлөрдүн алкагында кызматташуу. - 2016 -ж.-Март-август.

5. Эл аралык илимий-практикалык конференция «Каржылык-экономикалык билим берүү VS эмгек рыногу: окутуунун жыйынтыктарынан квалификациянын жакындоосуна чейин» 2018- ж.- 28-29- сентябрь. - Бишкек.

Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Изилдөөнүн темасы боюнча 7 макала, анын ичинде РИНЦке кирген чет элдик журналдарга - 3 макала жарыяланган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү . Диссертациялык иш киришүүдөн, 9 параграфты камтыган 3 главадан, корутундудан, 133 аталышты камтыган колдонулган адабияттардын библиографиялык тизмесинен, 9 сүрөт, 16 таблицадан турат. Диссертациянын көлөмү- 175 б.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, максаттар, милдеттерге аныктама берилип, алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы ачылып берилди. Диссертациялык изилдөөнүн теоретикалык жана практикалык мааниси аныкталган.

«Билимдердин экономикасынын теоретико-методологиялык негиздери» деген биринчи главада биздин түшүнүгүбүз боюнча билимдердин экономикасынын теориясынын калыптанышында чоң ролду

ойногон теоретикалык концепциялардын көп түрдүүлүгү каралган. Экономиканын жаңы тибинин калыптанышы XX кылымдын экинчи жарымында бири-бирин ыраттуу алмаштырган теоретикалык концепциялардын көп түрдүүлүгүндө кездешкен. Диссертацияда ар түрдүү теориялардын сындык анализинин негизинде диссертант билимдердин экономикасынын теориясынын калыптанышы жана өнүгүүсү үчүн теоретикалык жана методологиялык негиз катары караган бир катар маанилүү концепциялар бөлүп көрсөтүлгөн. Автор тарабынан илимдин, техниканын, экономиканын өнүгүүсүндө билимдин өзгөчө ролун баса белгилөө сыяктуу критерийдин негизинде топтоштурулган бул темалардын классификациясы сунушталган.

Биринчи болуп эсептелген Дж.К.Гелбрейт постиндустриализмдик концепциясында ИТР жараткан технологиялар заманбап экономикалык өнүгүүнүн маанилүү элементи болуп саналат. Дж.К.Гелбрейт жаңы индустриалдык коомдо билимдердин монополизациясына негизделген техноструктура жетектөөчү ролду аныктайт. Д.Белл постиндустриалдык коомду мүнөздөөдө бул көйгөйгө кызыгуусун арттырган. Бул коомдун социалдык түзүлүштө доминировать этүүчү топ боло турган билимди алып жүрүүчүлөрдүн классынын өсүшүн, теоретикалык билимдин өсүүчү ролун бөлүп көргөзөт. Д.Беллдин постиндустриалдык коомдун маанилүү белгиси болуп адамзаттык маалыматтык доорго кирүүсү деген пикирине кошулбай кое албайбыз.

Автордук классификацияга кирген экинчи теория-маалыматтык коомдун теориясы. Бул теория М.Порат, Й.Масуда, Т.Стоуньер, Р.Катцтардын эмгектеринде иштелип чыга баштаган. Й.Масуддун пикири боюнча «маалыматтык коом» термини «постиндустриалдык деген» терминден алда канча жакшыраак, негизинде материалдык баалуулуктарды өндүрүүдөн маалыматтык баалуулуктарды өндүрүүгө өтүү коомдук өзгөрүүлөрдү мүнөздөөгө ылайык келет.

Билимдердин экономикасынын теоретикалык негизи болуп эсептелген үчүнчү концепция - бул билимдердин теориясы. Ал заманбап коомго алда канча терең, системалуу жана өндүрүштүн мүнөзүндөгү экономиканын түзүлүшүндөгү, жаңы шарттардагы чарбалык субъекттердин ортосундагы өз ара байланыштардын механизмдеги өзгөрүүлөрдү анализдейт. Ал эми Ф.Махлуп экономикалык өнүгүү материалдык жана табигый ресурстары менен гана аныкталбайт, интеллектуалдык капиталдын көлөмү, маалыматын коомдо таралышынын ылдамдыгы жана жеткиликтүүлүгү менен аныкталат деп эсептейт. Экономиканын ядросу катары, маалыматтын запастарынын жана агымдарынын анализинин, жалпылоосунун негизинде жасалган тандоо каралган.

Билимдин өндүрүшүнүн аныктоочу фактору болуп интеллектуалдуу түзүүчү эсептелет. Заманбап өндүрүштөгү билимдин негизги ролун баса белгилеген П.Друкер билимдин интенсивдүү өндүрүш экендигине көңүл

бурат. Анын ою боюнча заманбап доор - бул коомдук түзүлүштүн негизинин радикалдуу өзгөрүшүнүн индустриалдуу коомдун билимдердин коомуна трансформалоонун доору. Билимдин конгнитивдүү планда өсүшү (акыл-эстик кабыл алууга болгон жөндөмдүүлүк жана тышкы маалыматты кайра иштеп чыгуу) чоң аныкталбагандыкты жана алдын-алы билбегендикти, индивидуалдуу, топтук жана институционалдык деңгээлдерде өтүүчү процесстердин айырмасын, ылдамдыгын пайда кылат, мындай коомдун структурасы туруксуздукка алып келет.

Жогоруда айтылган теориялардын жүргүзүлгөн анализи билимдер, биринчи кезекте экономиканын бүт түрүнө кирүүчү илимий билимдер жоюлбай турган ресурс боло аларын белгилеп кетет. Концепциялар билимдердин экономикасынын калыптанышы үчүн маанилүү мааниге ээ жалпы белгилерге ээ. Биринчиден, алар заманбап коомдо көрүнгөн жаңы сапаттарга көңүл бурат. Экинчиден, алар бул жаңы сапаттарды, өз тарабынан ачып берет. Үчүнчү дал келүү бул маалымат, билим, тармак интернет ж.б. жалпы категорияларга багытталгандыгында. Алардын жалпылыгынын негизинде, алар өз ара байланышта жана жаңы экономиканын парадигмасынын калыптанышынын ар түрдүү багыттарына ээ деген бүтүм чыгарсак болот. (1-таблицаны караңыз).

1-таблица- Билимдердин экономикасынын калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн теоретикалык базасы болгон концепциялардын классификациясы.

Концепциялардын концепциясы	Маңызы
Постиндустриалдык теория	Тейлөө чөйрөлөрүнүн ролу өсүүдө; теоретикалык билимдердин доминирдөөчү ролу; адистердин классынын өсүшү.
Маалыматтык коомдун теориясы	Өндүрүштүн автоматизациясы; экономиканын тармактык түзүлүшүнүн калыптанышы; менчиктин башкы формасы — маалымат.
Билимдердин теориясы	Билимдердин өндүрүшү өсүүнүн булагы болуп эсептелет; эмгектин диверсификациясы; өндүрүштүн материалдык эмес чөйрөсүн ылдам өстүрүү.
Инновациялык теория	Илимий-техникалык жетишкендиктерди практикалуу ишке ашыруу; ар дайым технологиялык жакшыртуу; кадрларды даярдоо жана кайра даярдоо системасын тартипке келтирүү.
Адамдык капиталдын теориясы	Адамдык капитал байлыкты түзүүнүн негизги жана чечүүчү фактору болуп эсептелет; билим берүүнүн жана тажырыйбанын жогорку ролу; билимдүү адам бирган сайын адаптацияланган болот.

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн.

Азыркы убакта жаңы экономикага тиешелүү так концепция иштелип чыккан эмес, бул билимдердин экономикасы түшүнүгүн аныктоого да тиешелүү.

Азыркы изилдөөчүлөр өз эмгектеринде Билимдердин экономикасынын ар түрдүү аныктамаларын сунушташат. Бул чечмелөөлөрдү эки түргө бириктирүүгө болот:

- билимдердин экономикасы өндүрүштө катышуучу, билимдерди колдонуу жана жайылтууда (мисалы, коммуникациялар, телебайланыш, видеобайланыш, программдык камсыздоо, компьютердик машина куруу, аэрокосмикалык өндүрүш ж.бу.с.) чарбанын бөлүгү катары каралат.

- билимдердин экономикасы - бүт экономиканын өнүгүүсүндөгү маанилүү ресурсу, фактору болуп билим эсептелген абалы.

Диссертацияда адамдык капиталдын концепциясынын өнүгүшүнөн алганда билимдердин экономикасынын чечмелешинин зарылдыгы. Анын негизинде автор тарабынан такталган төмөндөгү аныктама берилген: «Билимдердин экономикасы - бул өндүрүштө, билимдерди жана адамдык капиталды экономикалык өнүгүүнүн базистик фактору катары колдонууда жана жайылтууга негизделген чарбалык система». Сандык технологиялар экинчи, адамдык капитал жана ага билимди ишке ашыруу биринчи. Адамдык капиталдын теориясы билимдердин экономикасынын пайда болуусунун негизинде турат. Адамдык капитал туруктуу экономикалык өсүштү жанам билимдердин экономикасынын өнүгүшүн улантуу үчүн маанилүү фактор болуп эсептелет.

Ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулардын караган концепцияларынан алганда билимдердин экономикасынын өнүгүшүнүн бир катар тенденцияларын бөлүп көрсөтүүгө болот: а) өлкөнүн экономикасында билимдерди экономикалык өсүштүн маанилүү фактору кыла турган адамдык капиталдын үлүшүнүн өсүшү; б) экономиканын түзүлүштүк трансформациясы – тейлөө чөйрөлөрүнүн өсүшү, жаңы секторлордун калыптанышы – IT-секторлордун, виртуалдуу сектордун, билим секторунун өнүгүүсү, улуттук экономиканын түзүлүшүндө алардын масштабын кеңейтүү жана салтуу секторлордун үлүшүн кыскартуу; в) маалыматтарды өнүктүрүү, аны билим берүү процессинде кеңири колдонуу, жаңы билим берүү технологияларынын пайда болушу; г) экономикалык кызматташтыктын глобализациясы, анын ичинде билим берүү чөйрөсүндө, илимий изилдөөлөрдө; д) билимдерди атаандаштык факторуна айлантуу, материалдуу эмес активдердин үлүшүн жогорулатуу.

Бирок, адамдык капиталдын концепцияларына ылайык, билимдердин өндүрүшү элиталык илимий-изилдөөчү кызматкерлердин, илимий изилдөө уюмдарынын артыкчылыгы болуп эсептелет. Бул ой маанилүү көрүнүштөрүн жашырып турат. Тактап айтканда, билимдердин тармактык мүнөзүн жана материалдуу жана материалдуу эмес өндүрүштүн ар бир деңгээлиндеги адамдык капиталдын когнитивдүү эмгегин. Мындай алыска кеткен механизмдер менен бул билимдер билим берүүнүн бирдей деңгээлинде алынгандыгы күмөн. Ал убакта башталгыч билим кантип товарларды жана тейлөөлөрдү негизги өндүрүүдө жетиштүү боло алат. Орточо технологияларды жумуш ордунда пайдалануу үчүн жетиштүү,

жогорку билим берүү жаңы технологияларды иштеп чыгуу үчүн зарыл. Билим берүүнүн ар бир деңгээли эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатат, бирок, канчалык жогорулаган сайын ресурстарга болгон талап жогорулайт..

Адамдык капитал деп адамдарга билим берүү, саламаттыкты сактоо жана адамдын өнүгүшүн шарттай турган ишмердүүлүктүн бардык башка түрлөрү аркылуу адамдарга болгон инвестициялардын баалуулугун алсак болот. Адамдарга инвестицияланган бардык баалуулуктар баарынан мурда билим берүү жана саламаттыкты сактоо аркылуу билимдерди, көндүмдөрдү, кесиптик мүмкүнчүлүктөрдү түзүү аркылуу ишке ашырылган баалуулук.

Билимдердин экономикасын аныктоо дал ошол билимге басым жасагандыктан татаал маселе болуп эсептелет. Билимдерди өзүнчө эле жогорку тактык менен баалоо кыйын. Мүмкүн дал ушул себептен билимдердин экономикасына баарын кучагына камтыган аныктаманы аран берген көптөгөн концепциялар бар.

Адабиятта билимдердин экономикасына өтүүнү кантип баалоо жөнүндө көп сандаган методологиялар сунушталган. Баалоо методдору маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын чөйрөсүндө жана жаңы технологияларга байланыштуу секторлордогу өзгөрүүлөрдү анализдейт, же өлчөөлөрдүн кенен спектринин негизинде постиндустриалдык экономикага бүтүн колдонулат.

«Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын калыптанышы» деген аталыштагы экинчи главада Кыргызстандын экономикасынын улуттук деңгээлде, «университет-бизнес» жана адамдык капиталдын деңгээлиндеги азыркы абалын анализдөөдө «бирдиктүү мамилени жана системалуулук, көпдеңгээлдүүлүк принциптерди колдонуу.

Эгерде биз билимдердин экономикасынын аныктамасын карасак (билим жана адамдык капитал коомдун экономикалык жашоосунун кыймылдуу күчтөрүнүн, өндүрүштүн жана экономикалык өнүгүүнүн башкы фактору болуп эсептелген билимдерди колдонуп, жайылткан өндүрүштө тикеден-тике негизделген чарбалык система), негизги өлчөөлөрдү «билимдерди өндүрүү», «билимдерди жайылтуу», «билимдерди колдонууга» бөлүү. Биз ошондой эле «билимдерди өздөштүрүүнү» кошумча өлчөө катары кошсок болот, себеби, глобализация процессинде чет элдик ресурстардан жаңы билимдерди алуу үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөр бар. Мындайча алганда, жаңы билимдерди алуу үчүн алардын өндүрүшү гана талап кылынбайт, глобализация дүйнөсүндө жаңы билимдерди чет жерден ар түрдүү ыкмалар менен өздөштүрүүгө болот.

Кыргыз Республикасында башка өлкөлөрдөгү сарптоонун көрсөткүчүнүн негизине караганда билимди өндүрүү жана пайдалануу чөйрөсү төмөнкү көрсөткүчкө ээ. Мунун себеби болуп ИИТКИдеги төмөнкү мамлекеттик чыгымдар эсептелиши мүмкүн. Акыркы 20 жыл ичиндеги Кыргыз Республикасынын изилдөө базасы моралдык жактан да физикалык жактан да эскирди. Бул абдан кыйынчылыкка дуушар кылат жана ал тургай

заманбап деңгээлде көптөгөн илимий-изилдөө иштерин өткөрүүгө жол бербейт. (2-таблицаны караңыз.).

2-таблица – Борбордук Азиянын билимдер экономикасынын «каражаттарынын» индикаторлору.

Өлкө	Билимдерге ээ болуу		Билимдерди өндүрүү жана колдонуу		Билимдерди жайылтуу	
	Экспорт + импорт, % ИВАдан. (2015)	Агып келүү ЧТИ, % ИВАдан (2015)	ИИТКИге болгон чыгымдар, % ИВАдан (2015)	ИИТКИдеги кызматкерлердин саны. 1 млн. калкка (2015)	Билим берүүгө болгон чыгымдар, % ИВАдан (2015)	МКТга болгон чыгымдар, % ИВАдан (2015)
Афганистан	55,9	0,5	-	-	3,2	0,9
Казакстан	60,3	12,2	0,3	1277,8	2,8	6,4
Таджикистан	56,1	3,5	0,2	445,8	5,2	4,9
Туркменистан	24,1	12,5	-	-	3,1	-
Узбекистан	39,6	0,1	0,2	1176,1	-	5,1
Кыргызстан	105,8	9,1	0,1	754,9	6,0	3,5

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн World Bank, UNESCO и МСТ/ITU.

Казакстан Кыргыз Республикасына (6,0%), Таджикистанга (5,2%) билим берүүгө аз көңүл бурат, бирок, бул эки арткы өлкөдө жашоонун дээрлик төмөн деңгээли байкалат. Кыргыз Республикасы дагы, Таджикистан дагы аз камсыздалган мектептер жана университеттер, адекваттуу эмес окуу пландар жана окутулган персоналдын кемчилиги сыяктуу түзүлүштүк кемчиликтерди четтеттирүү үчүн улуттук стратегияларды киргизишкен.

Билимдерге ээ болуунун деңгээлинин төмөндүгүнө карабастан Кыргыз Республикасынын экспорттогу билимдердин интенсивдүүлүгү региондо өтө жогору (0,0461406). Бардык борбордук-азиялык региондогу өлкөлөрдүн баарынын ичинен экономикалык татаалдыктын индекси Казакстан үчүн гана дайыма жарыяланып тургандыгын баса белгилеп кетсек болот, ал эми Кыргыз Республикасы жана Таджикистан үчүн ал алгачкы жолу 2019-жыл үчүн гана эсептелген. Ошол себептен аймактагы продукциядагы билимдердин интенсивдүүлүгүнүн динамикасын баалоо татаал. (3-таблицаны караңыз).

Кыргыз Республикасынын белгилери менен башка өлкөлөрдүн арасындагы «сапат» көрсөткүчтөрүнүн билимдерди билим чөйрөсүндө жайылтуудан айырмасы «каражат» көрсөткүчүнө караганда дээрлик көбүрөөк. Бул ошондой эле, «сапат» көрсөткүчтөрүнүн «каражатка» карата мамилесинде билимдерди билим берүүнүн эсебинен жайылтууну ченөөдө төмөнкү коэффициентти көрсөтүп турат жана Кыргыз Республикасы билимдерди өндүрүүнүн жана аларды колдонуунун материалдарын колдонууда эффективдүүлүктүн төмөнкү деңгээлине ээ экендигин көргөзүп турат. Тармактар өндүрүштүн технологияларынын өндүрүшүнүн

ылдамдыгынын дайыма жогорулоосунан билимдердин заманбап экономикасында жумушчулардын ийкемдүү жөндөмдүүлүктөрүнө муктаж.

3-таблица: Борбордук Азиянын өлкөлөрүнүн билимдерге ээ болуу, өндүрүү жана колдонуунун «сапат» индикаторлору.

Өлкө	Билимдерге ээ болуу	Билимдерди өндүрүү жана колдонуу		
	Глобалдуу атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн индекси (2016)	Илимий макалалардын саны (2016)	Патентке болгон билдирмелердин саны (2016)	Экономикалык татаалдыктардын индекси (2016)
Афганистан	-	169	-	-
Казахстан	4,5 (42-орун)	3348	1224	-0,140565
Тажикстан	4,0 (80-орун)	119	2	-1,07242
Түркменистан	-	12	-	-1,00243
Өзбекстан	-	585	555	-0,663603
Кыргызстан	3,8 (102-орун)	236	90	-0,0461406
Өлкө	Билимдерди жайылтуу			
	Жогорку билимди камтуу, % (2016)	Узак мөөнөттүү окутуугу катышуу (2016)	Мобилдик тармактардын сүңгүп кириши 100 адамга (2016)	Калктын интернетке болгон мүмкүндүгүнүн үлүшү % (2016)
Афганистан	-	-	62	10,6
Казахстан	54,4	11,1	142	74,5
Тажикстан	13,5	10,7	108	20,5
Түркменистан	-	10,5	151	17,9
Өзбекстан	12,4	11,1	74	46,8
Кыргызстан	35,7	10,9	128	34,5

Булагы: SCImago, World Bank, UNESCO жана МСТ/ITU нун маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү.

Казакстандын «каражат» жогорку көрсөткүчтөрү 2011-жылдын февраль айында Казакстан Республикасында илим, билим берүү, илим жана өндүрүш жөнүндөгү Мыйзамдын кабыл алынышынын жыйынтыгы болуп эсептелет. Мыйзам чечимди кабыл алуучу процесстин жогорку эшелеондоруна жетектөөчү изилдөөчүлөрдү ойготкон. Ал тутумуна казак жана чет элдик окумуштуулар кирген приоритеттүү облустардагы улуттук изилдөө кеңештерин түзгөн. Улуттук изилдөө кеңештери кабыл алган чечимдер билим берүү жана илим министрликтери жана тармактык министрликтер тарабынан аткарылат. Жогорку билим берүүнү какржылоонун деңгээли билим берүү мекемелеринин ишкерлердин секторлору менен кызматташуунун өнүктүрүүгө кошкон салымында негативдүү терс чагылдырылат. Университеттерге изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн ресурстар жетишпейт. Албетте, бул окумуштуулардын дээолик сапаттуу изилдөө жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн, мотивацияны төмөндөтөт. Буга

байланыштуу Кыргыз Республикасынын көптөгөн университеттери, сапаттуу билим берүүгө караганда кирешеге көбүрөөк кызыгышат. Алар эмгеги боюнча эмес, окуу үчүн төлөөгө жондөмдүүлүгү үчүн «контракттык» деген студенттик топторду көбөйтүүдө, ошону менен талабы жок эмгек рыногун көндүмдөр менен толтуруушуда. (1-сүрөттү караңыз).



1-сүрөт. 2001-2016 жылдагы дисциплиналар боюнча бүтүрүүчүлөрдүн үлүшү, %

Булагы: UNESCOнун маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү.

Төмөнкү эффективдүүлүк юридика, экономика жана башкаруу илимдеринин чөйрөсүндөгү адистердин өсүшү менен шартталышы мүмкүн. (2015-ж. Бул көрсөткүч 44,8%ды түзгөн.), бирок табигый, техникалык, инженердик облустардагы университеттин бүтүрүүчүлөрү жетишсиз, тактап айтканда техникалык жана башка адистик көндүмдөргө ээ кесиптик квалификацияга ээ бүтүрүүчүлөр жетишсиз. Так жана табигый илимдердин облусунда квалификацияланган жумушчу күчүнүн жетишсиздини билимдердин экономикасынын өнүгүүсүнүн чектөөсү болуп калды.

Моделдин жыйынтыктары билим берүүгө болгон мамлекеттик чыгымдардын экономикалык өсүшкө тийгизген оң таасирин көргөзүп турат. Жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрдүн жана изилдөөчүлөрдүн санынын пайызы. (4-таблицаны караңыз). Жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнүн пайызы калктын жалпы санынан экономикалык өсүшкө көбүрөөк таасир этет, ошол эле убакта билим берүүгө болгон мамлекеттик чыгымдар азыраак таасир этет. Анализдердин жыйынтыктары менен катар өзүнүн жумушчу күчүнүн билим берүүнүн сапатын жана деңгээлин жогорулаткан өлкөлөр жогорку өндүрүмдүүлүккө ээ болот жана кирешеге, иш менен камсыз кылууга болгон таасир менен жакырчылыктын деңгээли экономикалык өсүштү тездетет деп бүтүм чыгарсак болот.

Билимдүү жумушчу тобу мобилдүү, технологиялардын, татаал жабдыктардын кеңири спектрин колдонууга жөндөмдүү (анын ичинде жаңы жабдыктарды), жаңы милдеттерди тез жана оңой аткара алат жана жаңы көндүмдөргө ээ боло алат. Бул өзгөчө байкалат жана изилдөөчүлөрдүн, окумуштуулардын инженерлердин экономикалык өсүшкө оң таасирин тийгизээри менен байланыштуу. Жогоруда

келтирилген атрибуттар билимдүү жумушчу күчүн продуктивдүү кылат жана жумуш берүүчүлөрдүн жумушчу орундарын ар башкача уюштуруу, керек-жарак талаптарындагы өзгөрүү техникалык жетишкендик сыяктуу атаандаштыктын өзгөрүүлөрүнө мыкты көнүп кетүүсүнө шарт түзөт.

4-таблица – Адамдык капиталдын Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасиринин модели.

Көз каранды алмашма	Калктын жанына болгон ИВА	Жогорку билим алгандардын үлүшү, %	Изилдөөчүлөрдүн саны 1 млн жашоочуларга
Туруктуу	253,2457 (168,3962)	-0,201589 (0,145084)	542,3565 (39,17977)
Билим берүүгө болгон мамлекеттин чыгымдары (% ИВАдан)	15,95712 (19,56565)	0,158781 (0,026180)	-
Жогорку билим алгандардын үлүшү, %	446,6214 (119,7727)	-	145,5892 (56,56166)
Изилдөөчүлөрдү саны, 1 млн. жашоочуга	0,289326 (0,255158)	-	-
R ²	0,904647	0,710333	0,306372
F-тест	41,11186	36,78367	6,625428

Булагы: EvIEWS 8 программасын колдонуу менен автор тарабынан түзүлгөн

Анализ экономикалык өсүштүн негизги кыймылдык күчү катары жогорку билим берүүнүн ролун тастыктайт. Бул роль улутка тийгизген технология, глобализация жана демографиялык таасирлердин чөйрөсүндө мындан аркы өзгөрүүлөрүнүн ченеми боюнча өсөт. Бул сыяктуу өзгөрүүлөрдө атаандаштык жөндөмдүү бойдон калуу өлкө өндүрүмдүүлүктү жогорулатуусу керек жана новатордук духту кабыл алуусу керек. Жогорку билим берүүнүн системасы интерактивдүү, бирге жана активдүү окутуу үчүн кайра иштелип чыгуусу керек. Өзгөрүүлөр зарыл, себеби өлкө көптөгөн көйгөйлөргө учуроодо: Каржылоо жана башкаруу, теңчилик, баалуулуктарга, этикага, жогорку билим берүүнүн сапатына басым жа соо үчүн программалардын жана саясаттын актуалдуулугу.

Ошондой болсо дагы жыйынтыктарды интерпретациялоодо абайлоону талап кылган бир нече деталдар бар: Биринчиден, үстүбүздөгү жылдагы ИВАнын кийинки жылдагы билимге болгон чыгымын жогорулатат. Бул өзгөрүүнүн экономикалык өсүшкө болгон таасирин кайра баалоого алып келет. Экинчиден, моделдеги өзгөрүүлөр түзүлүштүк мамилелер аркылуу байланыштуу.

Адамдык капиталдын сапаты жана билимдүү жумушчу күчүнүн жогорку деңгээли өзгөчө илим жана технологиянын облусундагы деңгээл инновациялык потенциалдын жогорулашына, жаңы жана заманбап технологияларды киргизүү үчүн зарыл билимдерге ээ болууну

ылдамдатууга, физикалык капиталга инвестицияларды тартууга алып келет жана экономикалык өсүшкө жана өнүгүүгө оң таасирин тийгизет, бирок ар түрдүү деңгээлде ар бир өлкөдөгү адамдык капиталдын структурасынан көз каранды.

«Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын өнүгүүсүнүн перспективалары» деген үчүнчү главада Кыргыз Республикасындагы билимдердин экономикасынын тез калыптанышы үчүн тенденциялар жана перспективалар каралды.

Билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн төмөндөгү пункттарды камтыган билим берүүнүн сапатын жогорулатуу боюнча мамлекеттик программаларды иштеп чыгуу сунушталат:

- Жогорку билим берүүнүн үстүнөн мамлекеттик текшерүүлөрдү азайтуу, жогорку окуу жайларга башка укуктук негизде уюштуруу мүмкүнчүлүгүн берүү. Салттуу түрдө университеттер көз каранды эмес мамлекеттик корпорациялар жана мамлекеттик мекемелер сыяктуу эки жааттуу укуктук статуска ээ болушкан. Мамлекет бюджет, персонал, имарат, программалар, курстар, окутуу, баскычтарды берүүгө негизги жоопкерчиликке ээ.

- Өзүнчө тейлөөгө ээ мекемелерге, сунушталган баскычтар боюнча мамлекеттик таануу талап кылынат, жогорку окуу жайлардын билим берүүсү коммдук фонд катары. Бул приватташтыруу эмес, анткени университеттер мамлекет колдогон мамлекеттик корпорациялар бойдон кала беришет, бирок бул аларга көз карандысыздыктын чоң баскычын берет. Бул сыяктуу жогорку окуу жайлардын децентрализациясы Германияда жана Японияда колдонулат.

- Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунун чет элдик таанымал университеттер менен болгон билим берүү байланыштарын жогорулатуу. Эки дипломдук билим берүүнүн эсебинен квалификацияларды салыштыруу жана жогорку билим берүүгө тартуунун жогорулатууга камсыз кылынат. Чет элдик ЖОЖ-өнөктөштөр менен чогуу эл аралык илимий изилдөө долбоорлорун ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү пайда болот. Эки дипломдук билим берүү Кыргыз Республикасында, БААУ(АУЦА), КЭАУ (МУК) тарабынан ийгиликтүү сунушталууда.

- Эмгек рыногунун талаптарына ылайык жогорку билимдүү кадрларды даярдоого мамлекеттик заказдарды калыптандыруу. ЖОЖдор үчүн заказдарда кадрларды жөн гана даярдап тим болбостон, эмгекке зарыл региондорго жумушка жиберүү, орнотуу каралышы керек.

- Билим берүүнүн сапатын жогорулатуу максатында бакалавриаттын билим берүү программасынын мазмунуна ЖОЖдордун студенттерине ишкердик компетенцияларды берүүчү ишкердик билим берүүнү киргизүү керек. Ал эми профессордук-окутуучулук курам үчүн ишкердиктин ишкердик ойлонуунун көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча квалификацияны жогорулатуу курстарын уюштуруу керек.

- Академиялык насыялардын көлөмүн эске алуу менен иш берүүчүлөрдү тартуу менен жогорку билим берүүнү насыялык каржылоого өтүү. Каржылоо жана гранттарды бөлүүнүн көлөмүн аныктоо үчүн кошумча пункт катары билим берүү процессине киргизилген жаңы ыкмалардын программалардын санын киргизүү.

- Жеке капиталдын билим берүүгө кошкон салымын стимулдаштыруу үчүн мамлекет жеке ишканалардын карызын мамлекет билим берүүнү каржылоого алмаштыруу саясатын кабыл алуусу керек.

- Жеке капиталдын ИИТКИге кошкон салымын стимулдаштыруу үчүн каржылоонун жалпы көлөмүндө тажрыйба –конструктордук иштеп чыгууларга чыгымдарды жогорулатуу, жаңы кадрларды тартуу үчүн илимий изилдөөгө каржылоону жогорулатуу.

- ИИТКИнин илимий иштеп чыгууларын белгилүү бир талаптарда өндүрүш үчүн бекер кылуу, мисалы, 3-5 жыл ичинде иштелменин жардамы менен ийгиликке жетүү, болбосо укукту кайтаруу.

Билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн дуалдуу билим берүүнүн кийинки модели сунушталат. Жеке жана коомдук сектор өз ара билим берүү секторунун каржылоонун регулдаштыруусу болуп турат (2-сүрөттү караңыз).



2-сүрөт. Кыргыз Республикасы үчүн дуалдык билим берүүнүн модели.

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн.

Соода өндүрүштүк палатада (Палата) өндүрүштүн өзүн башкаруучу орган катары эки катар даярдоонун чегинде коомдук укугун делегировать этиш керек. Аларга жеке контракттарга тиешелүү консультация жана мониторингдин функциялары тиешелүү. Палатанын консультанттары коллегиялардын жана инструкторлордун стажерлордун окууну камсыз кылуу жөндөмдүүлүгүн текшерешет. Алар окутуу үчүн контракттарды алышат, текшерешет, каттодон өткөрүшөт. Палата сынак комиссияларын түзүү менен сынактардын жалпы уюштурулушуна кам көрөт.

Палата ийгиликтүү кандидаттарга ыйгарыла турган сертификаттарды берет. Берилген сертификат жумушчунун квалификациясын улуттук деңгээлде тастыктайт. Сертификат эмгек рыногунда кошумча мүмкүнчүлүктөрдү берет. Бул сыяктуу окуу программаларды билим алуу биринчиден жаштарды кесиптик квалификация менен камсыз кылуу максатына кызмат кылат. Максат аларга сапаттуу билим алуу үчүн мүмкүнчүлүк берүү жана дайыма алек болуусунда. Мындан тышкары окутуу ишканаларга узак мөөнөттүү перспективада квалификациялуу жумушчу күчтөрүн берет.

Билим берүүнүн кош моделинин артыкчылыгы – бул анын салымы үчүн белгилүү бир айлык маянага кепилдик берип, окуунун убагында кээ бир каржылоону жеңилдете турган студент менен компаниянын ортосундагы контракт. Кош билим берүүнүн курсунун чегинде студенттер окутууну (практиканы) компанияда бир жумада эки-үч күндүн аралыгында өтүшөт жана бул алынган теоретикалык билимдерди практикада колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Бүтүрүүчү салыштырмалуу кыска убакыттын ичинде эки квалификация (окуу даражасын жана кесиптик квалификация), ошондой эле баалуу тажырыйба жана көптөгөн кесиптик көндүмдөрдү алат. Кош билим берүүдө компания студенттерге иштегендиги үчүн акча төлөп берген учурлар дагы кездешет. Бул окуган убагындагы каржылык көйгөйлөрдү жеңилдетет жана окуу үчүн төлөнүүчү акчаны жабууга мүмкүндүк берет. Студент өзүнүн окуусунун убагында орноткон корпоративдик контакттар кызыктырган чөйрөлөрдө чыңалууга жардам берет жана андан ары эмгек рыногундагы мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртууга жеткирет. Кош билим берүү программаларга катыша турган компаниялар өздөрүнүн мурунку студенттерин бүткөндөн кийин кызматчы катары алып кала алат. Кыргыз Республикасында бул сыяктуу система Кыргыз-Герман Техникалык Институту тарабынан колдонулууда.

Бул сыяктуу уюштуруучулук түзүлүштөргө иштик практикага ээ компаниялар жаңы көндүмдөрдү, коомуникация үчүн иштөөдө МКТнын ролун жогорулатууну, бизнес-процесстеринин маалыматтары жана моделдештирүү боюнча тажырыйба алмашууну талап кылат. Экономикадагы рутиндик, физикалык, когнитивдик маселелер төмөндөөдө, ал эми регулярдуу эмес аналитикалык жана интерактивдик маселелер өсүүдө. Жалдоонун жаңы методдорунун жыйынтыктуулугу

жумушчулардан татаал проблемаларга болгон ийкемдүүлүктү, коммуникабелдүүлүктү, маалыматты башкара билүүнү, топто иштөөнү, технологияларды колдоно билүүнү жана жаңы билимдерди түзүүнү талап кылат.

Сандык сабаттуулук ийгиликтүү окутуу үчүн маанилүү болгон көндүмдөргө оң таасирин тийгизет. Студенттер маалыматка тезирээк жете алышат. Себеби, маалыматтардын өсүүчү көлөмү окутуу үчүн салттуу кагаздык ресурстар аркылууга караганда сандык сактоолордо бир кыйла жеңил. Маалыматтарды башкаруу – бул студенттер ээ болуп, онлайн-коомдорго аралашканда жана ар түрдүү тармактарга катышканда өз жашоосунда колдоно турган сандык сабаттуулуктун компоненти. Башка тараптан алганда, маалыматты интеграциялоо жана баалоо- бул окутуучу маалыматты баалоодо эксперт катары студенттерге ишенимдүү жана пайдасыз сандык ресурстардын айырмасын ачып берип, мектептерде берилүүсү керек болгон көндүмдөр.

КОРУТУНДУЛАР:

1. Концептуалдык мамиленин негизинде методологиялык принциптерди колдонуу менен ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулардын илимдин, техниканын, экономиканын өнүгүүсүндө билимдердин өзгөчө ролун баса көргөзгөн критерийлеринин негизинде билимдердин экономикасынын концепцияларынын классификациясы сунушталды. Көргөзүлгөн теориялар билимдердин экономикасынын теориясынын калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн баштапкы теоретикалык жана методологиялык негизи болуп эсептелет.

2. Билимдердин экономикасы – бул адамдык капиталга сиңдирилген билимдер коомдун экономикалык жашоосунун негизги кыймылдуу күчтөрүнүн бири, өндүрүштүн жана экономикалык өнүгүүнүн башкы факторлору, сандык технологиялар экинчи экендигинде билимдерди жана адамдык капиталды экономикалык өнүгүүнүн базистик фактору катары өндүрүүгө, жайылтууга, колдонууга негизделген чарбалык система.

3. Эл аралык экономикалык уюмдар тарабынан сунушталган методологияларды кароонун жыйынтыгында «каражат» жана «сапат» индикаторлорунун компоненттери боюнча статистикага дал келүүчү классификация сунушталган. Билим берүүнүн эсебинен билимдерди жайылтууну ченөөдөгү төмөнкү көрсөткүчтөр Кыргыз Республикасы билимдерди колдонуу жана өндүрүштүн материалдарын колдонуунун эффективдүүлүгүнүн төмөнкү деңгээлине ээ экендигин көргөзүп турат.

4. Маалыматташтыруунун өнүгүүсүнүн жана аны билим берүү процессинде кеңири колдонуунун шарттарында билим берүүнүн сапатын жогорулатуу зарылдыгынан андан ары өнүктүрүү максатында Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын айырмалай турган өзгөчөлүктөрү жана тенденциялары ачылып берилди.

5. «Университет-бизнес» байланышын өнүктүрүү үчүн каржылоону жогорулатуу менен катар мамлекеттик университеттердин жана изилдөө борборлорунун эффективдүүлүгүнүн негизги көрсөткүчтөрүн кайта кароо жана университеттердин жана аларды изилдөөчүлөрдүн бизнес сектор менен иштөөгө мотивациясын жогорулатуунун механизмдерин иштеп чыгуу, интеллектуалдык менчиктин саясатын реформалоо (анын ичинде окумуштууларга изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын ал тургай мамлекеттик бюджеттен каржылангандарга дагы) эркин башкарууга уруксат берүү, илимий парктарды түзүү, окуу программаларынын калыптаныш чөйрөсүндө колдоо көргөзүү, чогуу көзөмөлдөө, студенттердин стажировкадан өтүүсү, ошондой эле билим берүүнүн дуалдуу системага өтүүсүн талап кылган ишканаларда аспиранттардын, бүтүрүүчүлөрдүн изилдөө жүргүзүүсүнө фирмалардын катышуусу сунушталууда.

6. Жумушчулардын сандык сабаттуулугун өзүнүн карьерасында баштан-аяк чыңдоосу керек. Бул көндүмдөр экономикалык өсүштү стимулдаштыруу, жумушчу орундарын түзүү, социалдык көйгөйлөрдү чечүү, жарандык жигердүүлүктү жогорулатуу жана укуктарды, мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү үчүн бардык коомдорго зарыл.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Борбугулов, М.У. Түштүк Кореяда билимдердин экономикасын түзүүнүн өзгөчөлүктөрү [Текст] / Н.А. Бровко, М.У. Борбугулов // Россияда жана дүйнөдө экономиканын, уюштуруунун жана башкаруунун проблемалары / Жооп. редактор Уварина Н.В. –2015. – 37-42-б.

2. Борбугулов, М.У. Илимдин өнүгүшүндө экономикалык интеграциянын ролу [Текст] / Н.А. Бровко, М.У. Борбугулов // СИБИТ Жарчысы. –2015. – № 4(16). – 25-27-б.

3. Борбугулов, М.У. Кыргызская Республика ВТОдо: бизнес жана кадрларды даярдоо [Текст]/ Н.А. Бровко, М.У. Борбугулов // СИБИТ Жарчысы. –2016. – № 4(20). – 8-12-б.

4. Борбугулов, М.У. Түштүк Кореяда билимдердин экономикасын түзүүнүн тажырыйбасы [Текст] / Н.А. Бровко, М.У. Борбугулов // Башкаруунун заманбап технологиялары. – 2015. – №9(57). – Жетүү режими: <http://sovman.ru>, эркин. (кайрылуу датасы: 10.06.2016).

5. Борбугулов, М.У. Билимдердин экономикасы – инновациялык экономиканын негизи [Текст]/ М.У. Борбугулов // КРСУ Жарчысы. – 2015. – Т.15, №3. – 14–16-б.

6. Борбугулов, М.У. Билимдердин экономикасынын калыптанышынын тенденциялары жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрү [Текст] / М.У. Борбугулов // Alatoo Academic studies. – 2016. – №1. – 187–192-б.

7. Борбугулов, М.У. Борбордук Азиянын өлкөлөрүнүн экономикалык интеграциясы: көйгөйлөр жана перспективалар [Текст] / М.У. Борбугулов // «Жаңы Евразия» Журналы. –2015. – № 1. – 86-91-б.

Борбугулов Малик Улановичтин 08.00.01 –экономиканын теориясы адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Билимдердин экономикасы экономикалык өнүгүүнүн фактору катары» аттуу диссертациялык ишине

ТАРЖЫМАЛЫ

Өзөктүү сөздөр: экономикалык өнүгүү, билимдердин экономикасы, инновациялар, адамдык капитал, маалымат-коммуникациялык технологиялар, билим.

Изилдөөнүн предмети болуп экономикалык мамилелердин жаңы формалары жана жаңы билимдерге, жаңы технологияларга жана инновацияларга негизделген жаңы типтеги экономиканын калыптануу процессинде жыйылган чарбачылык байланыштардын системасы эсептелет.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында экономикалык билимдердин калыптанышынын экономикалык процесстери турат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп билимдердин экономикасын экономикалык өнүгүүнүн фактору катары изилдөө эсептелет.

Изилдөө ыкмалары: Изилдөө процессинде илимий таанып-билүү ыкмалары, диалектикалык ыкма, индукция жана дедукция, системалык мамиле, экономика-статистикалык анализ, салыштырма анализ, комплексттик баалоо, бирдиктүү мамиле колдонулган.

Алынган жыйынтыктар жана жаңычылдыгы: автор тарабынан ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулардын билимдердин экономикасынын концепцияларынын классификациясы сунушталган; билимдердин экономикасынын тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү белгиленген; автор билимдердин экономикасына өтүүнү баалоо методологиясы сунушталган; билим берүү жана МКТ Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын андан ары калыптанышынын чөйрөсү катары аныкталган; Кыргыз Республикасында билимдердин экономикасынын андан ары өнүгүүсүнүн приоритеттүү багыттары иштелип чыккан.

Колдонуу деңгээли: Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган жыйынтыктар изилдөө методологиясын өнүктүрүү жана тереңдетүүдө, ар түрдүү илимий мамилелердин жана билимдердин экономикасын үйрөнүү облусунда билимдердин фрагментациясын туруктуулук менен жеңип чыгууда теоретикалык мааниге ээ.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган жыйынтыктарды жана тиркемелерди «Экономиканын теориясы», «Макроэкономика», «Чет өлкөлөрдүн экономикасы», «Экономикалык өсүштүн жана өнүгүүнүн концепциялары» боюнча атайын курстарда пайдаланууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Борбугулова Малика Улановича на тему «Экономика знаний как фактор экономического развития» диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – Экономическая теория

Ключевые слова: экономическое развитие, экономика знаний, инновации, человеческий капитал, информационно-коммуникационные технологии, знание.

Предметом исследования являются новые формы экономических отношений и система хозяйственных связей, которые складываются в процессе становления экономики нового типа, основанной на научных знаниях, новых технологиях и инновациях.

Объектом исследования выступают экономические процессы становления экономики знаний в Кыргызской Республике.

Целью диссертационного исследования является исследование экономики знаний как фактора экономического развития.

Методы исследования: в процессе исследования применялись методы научного познания, диалектический метод, индукция и дедукция системный подход, экономико-статистический анализ, сравнительный анализ, комплексная оценка, целостный подход.

Полученные результаты и научная новизна исследования заключается в следующем: автором предложена классификация концепций экономики знаний зарубежных и отечественных ученых; выделены тенденции и особенности экономики знаний; автором предложена методология оценки перехода к экономике знаний образование и ИКТ определены как сферы дальнейшего становления экономики знаний в Кыргызской Республике; разработаны приоритетные направления дальнейшего развития экономики знаний в Кыргызской Республике.

Степень использования. Результаты, полученные в ходе исследования, имеют теоретическую значимость, которая заключается в развитии и углублении методологии исследования, согласовании различных научных подходов и преодолении фрагментации знания в области изучения экономики знания. Выводы и материалы диссертации могут послужить основой для дальнейших научных разработок по избранной теме.

Область применения: научные выводы и приложения, полученные в результате исследования, могут быть использованы в преподавании экономической теории, в частности таких тем, как «Макроэкономика», «Экономика зарубежных стран», «Концепции экономического роста и развития» и других.

SUMMARY

on the dissertation submitted by Borbugulov Malik Ulanovich for the scientific degree of the candidate of the economic sciences entitled «The economy of knowledge as a factor of economic development», specialty 08.00.01 - Economic Theory

Keywords: economic development, knowledge economy, innovations, human capital, information and communication technologies, knowledge.

The subject of research is new forms of economic relations and a system of economic relations that are emerging in the process of the formation of a new type of economy based on scientific knowledge, new technologies and innovations.

The object of the research is the economic processes of the development of the knowledge economy in the Kyrgyz Republic.

The purpose of the research is the study of the knowledge economy as factor of economic development.

Research methods: the methods of scientific knowledge, the dialectical method, induction and deduction, systematic approach, economic and statistical analysis, comparative analysis, integrated assessment, a holistic approach were used.

The results obtained and the scientific novelty of the research are as follows: the author proposed a classification of the concepts of the knowledge economy of foreign and domestic scientists; highlighted the patterns and characteristics of the knowledge economy; The author proposed a methodology for assessing the transition to a knowledge economy; education and ICT are defined as areas for the further development of the knowledge economy in the Kyrgyz Republic; priority directions for the further development of the knowledge economy in the Kyrgyz Republic have been developed.

Degree of application: The results obtained in the course of the study have a theoretical significance, which consists in developing and deepening the research methodology, harmonizing various scientific approaches and overcoming the fragmentation of knowledge in the field of studying the economy of knowledge. Conclusions and materials of the thesis can serve as a basis for further scientific research on the chosen topic.

Areas of application: scientific findings and applications obtained as a result of the study can be used in the teaching of economic theory, in particular such topics as «Macroeconomics», «Concepts of economic growth and development» and etc.